

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-22\(51\)-63-84](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-22(51)-63-84)
УДК 159.92

Давидова Оксана Володимирівна,
кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського.
Кременчуг, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-3553-7118>
71kseniya@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛІ ПРОЄКТУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ЧЕРЕЗ ВЕКТОРИЗАЦІЮ ЖИТТЄВИХ ДОМАГАНЬ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація. У цій статті висвітлено поняття концепту «проєктування майбутнього в юнацькому віці. Сформульовано робоче визначення концепту «проєктування», що синтезує вектори життєвих домагань у побудові моделі майбутнього особистістю через прогностичні навички. Теоретично з'ясовано, що життєві домагання передбачають усвідомлення власного життя, його напрям, якість, створення бажаного майбутнього в його непередбачуваності. У концепті життєвих домагань відображається структура особистісних цінностей, установок, результативних показників в діяльності та комунікативної сфері. Йдеться, що: життєві домагання особистості безумовно відповідають потребі активно впливати на перебіг свого розвитку, урізноманітнювати, організовувати та вдосконалювати своє життя: є специфічним механізмом випереджальної регуляції життєдіяльності, що забезпечують «адаптацію наперед. Визначено, що життєві домагання є вектором проєктування майбутнього особистості. Теоретичні розвідки показали, що період юнацтва є найбільш сприятливим для розбудови життєвих домагань як складової цілеспрямованої системи особистості та має певні ризики, а розвиток особистості юнацького вік пов'язана з побудовою майбутнього, уключає детермінанти життєво важливих домагань, певні стратегії, що пов'язані з життєвим вибором майбутнього, співвідносяться з професійним самовизначенням. Йдеться про зміну вектору найважливіших життєвих орієнтацій сучасної молоді «не до життєвого успіху, а до життєвого благополуччя». Проаналізовано результати емпіричного дослідження проблеми проєктування майбутнього через вектор життєвих

домагань в юнацькому віці. Здійснено спроби емпіричної оцінки «потенціалу майбутнього прогнозування» через рівні (перспективний та регулятивний) представленості життєвих домагань у свідомості старшокласників за корелюючими шкалами методики Т. Титаренко та встановленні векторних полів життєвих домагань старшокласників. Емпірично з'ясовано, що найважливішим детермінантами життєвих домагань старшокласників у життєвих проєктах їх майбутнього є: суспільна корисність, екстремальні домагання, бажання пізнавати світ та мандрувати. Для позначення векторизації у проєктуванні моделей майбутнього старшокласників через призму життєвих домагань та здатністю до прогнозування проаналізовано 2 профілі респондентів та проведено їх порівняльний аналіз за допомогою статистичного інструменту (U-критерій Манна-Уїтні).

Ключові слова: проєктування; прогнозування; життєві домагання; вектори розвитку; юнацький вік.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У сучасній умовах стрімкого зростання соціально-економічної активності все гостріше постає потреба у конкурентоспроможні особистості. Перші кроки на ринку праці роблять особи юнацького віку. Їх успішність у певній соціокультурній системі забезпечується, в першу чергу, вмінням продуктивно діяти у мінливих умовах сучасного суспільства, здатністю до особистісного зростання, волінням брати на себе відповідальність за власні вчинки. Втілення бажаного особистісного розвитку відбувається за умови реалізації процесу самопроєктування, як передбачення себе в майбутньому, що, усвідомлено чи не завжди, здійснює особистість, створюючи власну життєву історію. Дослідження можливостей проєктування, створення моделей майбутнього особистості юнацького віку, має не лише науково-соціальну актуальність, а й прикладне значення в спрямуванні розвитку юнаків та дівчат на шляху становлення до їх зрілості. Юність являється сензитивним періодом для самопроєктування. Зрозумівши механізм утворення життєвих домагань та вектори їх розвитку у старшокласників стає можливим обрати життєвий шлях після завершення школи більш свідомо.

Незважаючи на безліч фундаментальних досліджень в цій області проблема вивчення життєтворення особистості через призму різноманіття життєвих домагань залишається актуальною, оскільки вченими недостатньо з'ясовано, які ж саме аспекти життєвих домагань векторизують моделі майбутнього старшокласників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході теоретичних розвідок визначено внесок у розвиток теми життєвого проектування вчених (А. Маслоу, В. Франкл, К. Роджерс, Е. Фромм та ін). Відповідна психологічна категорія опинилася в центрі досліджень українських вчених (О. Гріньова, О. Зазимко, Л. Лептіхова, Т. Малихіна, С. Максименко, І. Рудакова, А. Широких, Т. Титаренко, Н. Чепелева, Ю. Швалб та ін.),

Основними стратегічними лініями дослідження життєвого шляху особистості є обґрунтування життя людини як проєкту, виявлення життєвої напруги, як механізму життєздійснення. У роботах сучасних вчених з проблем проєктування все більша увага приділяється конструктам: «створення самого проєкту» (О. Гріньова), «метапроєктування» С. Максименко, «метапрогнозування» (К. Натирова), «проєктування-перспектива» (де підкреслено значимість функції прогнозування людиною майбутнього, створення нею перспективних складових свого життєвого проєкту (О. Гріньова, С. Максименко, І. Рудакова). Здійснено теоретичні розвідки стосовно пошуків зв'язку життєвих домагань із життєвими перспективами особистості (Е. Головаха, О. Кроник, Л. Тодорів), зокрема в юнацькому віці (Т. Малихіна, Т. Титаренко та ін.).

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному узагальненні та емпіричному дослідженні проблеми проєктування майбутнього через векторизацію життєвих домагань в юнацькому віці.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: розглянути психологічні вектори проєктування майбутнього в юнацькому віці; здійснити теоретичний аналіз феномену життєвих домагань в юнацькому віці; провести емпіричне дослідження проблеми проєктування майбутнього через вектор життєвих домагань в юнацькому віці.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Загальновідомо, що поняття «життєвий проєкт» характеризується як:

1. Механізм ефективних направляючих стимулів особистості, що уключає: життєві цінності, норми, цілі, життєві завдання, життєві домагання і є видом найскладнішої людської творчості [11]–[15].
2. У концепті життєвих домагань відображається структура особистісних цінностей, установок, результативних показників в діяльності та комунікативної сфері [14].

3. Розвиток особистості юнацького віку пов'язана з побудовою майбутнього, включає детермінанти життєво важливих домагань, певні стратегії, що пов'язані з життєвим вибором майбутнього життя, співвідносяться з професійним самовизначенням [17].

4. Юнацький вік є сенситивним до створення власних життєвих проєктів, оскільки синтезує проблему авторського вибору та передбачає необхідність самовизначення [2], [3], [18].

Відтак, можна стверджувати, що життєві домагання особистості безумовно відповідають потребі активно впливати на перебіг свого розвитку, урізноманітнювати, організовувати та вдосконалювати своє життя та є специфічним механізмом випереджальної регуляції життєдіяльності, що забезпечують «адаптацію наперед»

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для реалізації мети та розв'язання поставлених завдань застосовано наступні методи: теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження; емпіричні: бесіди, спостереження, експериментальні (констатувальний експеримент, тестування); методика дослідження: 1) методика «Здатність до прогнозування» (Л. Регуш); 2) методика «Оцінка рівня життєвих домагань» (Т. Титаренко); методи якісної та кількісної обробки даних: статистичні: Т-критерій для зв'язних вибірок, критерій (U-критерій Манна-Уїтні).

Емпіричне пілотажне дослідження проводилося на базі Кременчуцького ліцею № 30 «Олімп» імені Н. М. Шевченко. Загальна кількість респондентів – 30 старшокласників віком від 16 до 17 років.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Основними стратегічними лініями дослідження життєвого шляху особистості є обґрунтування життя людини як проєкту, виявлення життєвої напруги, як механізму життєздійснення.

Так, в основі метапроєктування з погляду С. Максименка лежить генетико-моделюючий метод, як метод проєктування особистості, що пов'язує генезис, активність особистості та систему соціально педагогічних умов для її розвитку. Дотичними до результатів теоретичного аналізу є ідеї нарративної психології [11]–[14], в парадигмі якої особистість розглядається як учасник життєтворчості. У контексті цього підходу, важливими є персональні розповіді, нарративи про події особистісного життя як елементи власної історії, а не як стереотипи буття, тобто ті, що сповнені особистісних смислів [17, с. 66].

М. Гріньова в концепт проєктування додає смисловий вимір «авторського творення» життєвого проєкту особистістю [3, с. 74], а «основними ознаками життєвого проєкту є цільова і часова визначеність, забезпеченість ресурсами, наявність траєкторії і вектору» [3, с. 63]. Зокрема, йдеться про два рівні життєвих проєктів людини: габітусний (репродуктивний) та інноваційний (продуктивний). Вчена вбачає, що сензитивним періодом проєктування життєвого шляху особистості є юність, оскільки «життєві завдання цього вікового етапу передбачають необхідність здійснення самовизначення у різних аспектах життєдіяльності й конструювання на цій основі власного життєвого шляху» [3, с. 75].

О. Зазимко підкреслює роль сучасного суспільства, яке пропонує достатньо велику кількість життєвих проєктів «у вигляді метанаративів, з яких молода людина на свій розсуд вибирає та привласнює деякі з них, або створює власний проєкт, стаючи повноправним автором свого життя» [4, с. 4]. Роздумуючи над цієї дилемою, вчена лише окреслює проблему «врахування авторської позиції особистості, що планує свій життєвий шлях та саморозвивається, втілюючи свої плани в життя, потребує свого подальшого вирішення» [4, с. 4] та робить емпіричні спроби дослідження проблеми самопроєктування особистості в юнацькому віці. У розрізі цих емпіричних досліджень відзначається авторське ставлення людини до свого життя з власними цілями та орієнтирами особистісного становлення, з урахуванням власних здібностей та досягнень. Цікавим є той факт, що в дослідженнях О. Зазимко йдеться, що респонденти юнацького віку обмежуються лише соціальним статусом у своїх наративах, втім є вказівки і на унікальність власних здібностей, особистісних рис, та своєрідність власного життя [4, с. 5].

Л. Лептіхова зазначає, що усім життєвим проєктам передує таке психічне новоутворення, як «поривання до пошуку смислу життя», а перші спроби цього вияву активності, як вищої потреби «первинного людського спонукання», активізуються в юнацькому віці, а упродовж життя смисли поглиблюються й коригуються. Головною рисою зрілої людини є здатність не піддаватися впливам обставин, а діяти всупереч ним [5, с. 113].

Вчена Т. Титаренко відмічає, що творення власного життя є найважливішим та найскладнішим видом людської творчості, а в тезаурус наукових понять вчена вводить нове поняття «ландшафт особистісного життєтворення» [14, с. 165], а у своїй науковій праці [14, с. 165] викладає синонімічний зміст понять «проєктування», прогнозування, та «моделювання» та вважає, що саме життєві завдання та життєві домагання є вектором самоздійснення особистості, та уключають проблеми життєвого

планування. Контексти дослідження вченої у праці «Чого чекаю від життя. Психологічний зміст поняття «життєві домагання» резюмуються словами: «Життєві домагання є прогностичною спонукою як цілісно-особистісним станом змобілізованості, готовності для життєздійснення» [14 с. 1].

Отже, спираючись на точку зору вченої, будемо вважати відповідні феномени «проектування», прогнозування та «моделювання» синонімами.

У нашій роботі сформульовано робоче визначення концепту «проектування», що синтезує вектори життєвих домагань при побудові моделі майбутнього особистістю через прогностичні навички.

Зазначимо лише, що дефініція *модель* – (фр. *modele*, від лат – *modulus* міра, зразок, норма) «модель», «модельне співвідношення» і «моделювання», різнобічно відображені у загально-філософській та психологічній літературі [15, с. 73].

Отже, у наукових джерелах життєвий проєкт характеризується як метод ефективних направляючих стимулів особистості: життєві цінності, норми, цілі, життєві завдання, життєві домагання і є видом найскладнішої людської творчості.

Аналіз феномену життєвих домагань особистості та їх детермінант показує, що цей феномен має відношення до проєктивної модальності особистості, з включенням комплексного оцінювання власного – «Я» [11]–[15].

Так, Т. Титаренко акцентує увагу на український синонімічний ряд, що «складається зі слів домагатися, мати домагання, претендувати, наполягати, вимагати, прикладати зусилля, бажати, сподіватися, передчувати, чекати, хотіти, прагнути тощо». Учена пояснює, що поняття «життєві домагання» уключають «суб'єктне ставлення до майбутнього, коли не лише доля, а й ми самі визначаємо свій завтрашній день» [18, с. 3]. Виходячи з наукового погляду, життєві домагання відрізняються від життєвих планів і цілей. На думку вченої, людина має себе оцінювати за певними критеріями, оскільки вони задають мотиваційний ефект і виступають орієнтирами життєдіяльності впливають на хід життя, його напрям, якість. Наявність у людини певних життєвих домагань свідчить про особистісний потенціал, щодо наявності і змісту якого є лише інтуїтивні здогадки і, водночас, відчувається реальна можливість аргіогі на ці свої потенції спиратися. Потенціал передбачає особливу організацію життєвого світу особистості, що розгортається за наявності сприятливих умов [14, с. 83].

Ю. Швалб зазначає, що серед цілепокладальних наслідків домагань людина повинна моніторити власні запитання: «Чому я це роблю чи

збираюсь робити? Навіщо? У чому смисл моєї життєвої активності? Яким чином я досягну своєї мети?» [16, с. 504].

Л. Лепіхова звертає увагу на динаміку механізму розгортання траєкторії життєвих домагань. Вчена підкреслює, що такий механізм завжди пов'язаний з особистісним вибором та уключає: досвід попередніх дій – вибір актуального рівня дій щодо конкретної мети – виконання дій/оцінка результату – емоційна оцінка досягнутого як відчуття успіху/неуспіху. Життєві домагання можуть прискорювати процес особистісного зростання. Проте неадекватні домагання можуть перешкоджати соціально-психологічні адаптації особистості [5], [6].

У контексті аналізу детермінант життєвих домагань особистості Н. Татенко стверджує про роль успіху: «Успіх – здібність і готовність приймати на себе ризик при досягненні мети, розумно використовувати час і силу». Сила в даному контексті розглядається як здатність приймати рішення, а ключовий її фактор, щоб діяти без коливань у певних ситуаціях [8, с. 108].

У рамках емпіричних досліджень [19] констатовано зниження рівня домагань особистості в ситуації оцінки особистих здібностей нижче здібностей учасників групи, з якою людина себе порівнює. Ці дані свідчать, що у разі оцінки власних здібностей вище учасників групи проявляється динаміка до підвищення рівня домагань. Йдеться, що ситуація коливання рівня домагань пов'язана з різницею між здібностями індивіда і здібностями інших. Чим більше здатності суб'єкта відрізняються від групової норми, тим вище відмінність між його рівнем домагань і груповим результатом [19].

Отже, у науковій літературі йдеться, що: життєві домагання особистості безумовно відповідають потребі активно впливати на перебіг свого розвитку, урізноманітнювати, організовувати та вдосконалювати своє життя: є специфічним механізмом випереджальної регуляції життєдіяльності, що забезпечують «адаптацію наперед»; є стандартами з мотиваційним ефектом; виконують функцію самоконтролю та сприяють оцінці нашої самоефективності; мають відношення до почуття власної гідності; передбачають усвідомлення власного життя, його напрям, якість, створення бажаного майбутнього в його непередбачуваності. У психологічному науковому знанні при осмисленні концепту життєвих домагань виділяються детермінанти: значущі цілі, визначених суб'єктом для себе; особливості самооцінки; усвідомлені чи неусвідомлені бажання чи потреби віднайти сенс, жити, діяти поза своїми звичайними межами, в ситуаціях вибору, невизначеності, недостатності інформації; переживання

життєвого успіху/неуспіху; мотиваційні детермінанти ризикованої поведінки у виборі рівня домагань особистості в категоріях «хочу» і «можу»; наслідування іншим людям; рефлексія.

Юнацький вік є сенситивним до створення власних життєвих проєктів, оскільки синтезує проблему авторського вибору та передбачає необхідність самовизначення. У період юності людині необхідно створити свій життєвий план – вирішити питання професійного та особистісного самовизначення. Самовизначення, як професійне, так і особистісне, стає центральним новоутворенням ранньої юності. У цьому зв'язку, в юнацькому віці формується сукупність життєвих проєктів, що пов'язані з певними стратегіями, життєвим вибором майбутнього життя з врахуванням часової перспективи. Серед різноманіття життєвих домагань у цьому віці є бажання творити, віра в те, що все вдасться, зростання довіри до себе.

Так, М. Бабій, Р. Приймачук стверджують, що «сучасний юнак може як досягнути духовних, моральних висот, так і перейти до псевдобогемного способу життя і деградувати як особистість» [2]. Автори пояснюють, що в умовах сьогодення, досить частою серед молодих людей є проблема нудьги, розчарування, депресії, зниження мотивації до життя, підвищеної тривожності. В емпіричних дослідженнях цих науковців спостерігається кореляційний зв'язок між рівнем домагань та осмисленістю життя, життєвими цілями, процесом життя та емоційною його насиченістю [2].

Т Титаренко відзначає життєві перспективи молоді, де: «домінують не романтичні мотиви (стати геологом, полярником), а чітке прагнення реалізувати бажання «добре жити», що пов'язується з можливістю отримання грошей... Звідси витікає цінність роботи у банках, заняття бізнесом, служби у правоохоронних органах, роботи у сфері торгівлі та обслуговування». Учена має сумніви щодо умов самореалізації, пошуку власного призначення молоді, романтичності вибору професії як застарілого стереотипу: «Професія, вибрана через матеріальні мотиви стає причиною глибокої незадоволеності собою та своїм життям, а «післядія» спостерігається у більш зрілому віці [14, с. 87].

П. Великий та А. Заїкіна у своїх наукових працях звертають увагу на зміну вектора найважливіших життєвих орієнтацій сучасної молоді та пропонують виражати формулою: прагнення «не до життєвого успіху, а до життєвого благополуччя». Різниця полягає в готовності (схильності) отримувати максимум життєвих благ не за допомоги вибраного, а будь-якого способу» [14, с. 77].

Як зазначає Л Лепіхова у змісті життєво важливих перспектив цей віковий період є найбільш сприятливим для життєвих домагань як

складової цілеспрямованої системи особистості. Рівні життєвих домагань осіб юнацького віку залежать від цілей, психічного стану, мотивації, соціальних очікувань, «образу світу». Авторка акцентує, що рівень домагань – це оцінка особистістю своїх психічних потенцій та здібностей, які б через реалізацію задовольнили плани та запити [5].

С. Бабатіна підкреслює, що найважливішим чинником розвитку особистості в юності є прагнення будувати життєві плани, осмислювати побудову життєвої перспективи. На відміну від підліткового вікового етапу, в юнацькому віці особливу значущість набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи, підвищується самооцінка особистості [1].

При з'ясуванні механізмів дії життєвих домагань у старшокласників вчені аналізують принципи непрямого цілепокладання та їх аналогії; визначають особистісні риси, схильності людини; відстежують мотиваційні лінії, що живляться від певного домагання; пов'язують життєві домагання із ситуаціями успіху/ неуспіху та емоційним його переживанням; здійснюють експериментальні спроби моделювання конфліктів в умовах невизначеності та їх подолання через універсальну особистісну рису схильності до ризику.

Таким чином, у ході теоретичних розвідок в роботі виокремлено особливості життєвих домагань в юнацькому віці:

- Період юнацтва є найбільш сприятливим для розбудови життєвих домагань як складової цілеспрямованої системи особистості та має певні ризики, які можуть призвести до псевдобогемного способу життя. Концепт життєвих домагань у старшокласників корелює з життєвими цілями, процесом життя та емоційною його насиченістю. Йдеться про зміну вектору найважливіших життєвих орієнтацій сучасної молоді на «не до життєвого успіху, а до життєвого благополуччя».

- Розвиток особистості юнацького вік пов'язана з побудовою майбутнього, включає детермінанти життєво важливих домагань, уключає певні стратегії, що пов'язані з життєвим вибором майбутнього життя, співвідносяться з професійним самовизначенням.

- Виразними життєвими домаганнями в старшокласників є бажання творити, віра в те, що все вдасться, зростання довіри до себе.

Відповідно до завдань дослідження на емпіричному етапі було здійснено аналіз проблеми проєктування майбутнього через вектор життєвих домагань в юнацькому віці. В якості статистичного інструменту застосовано: Т-критерії для зв'язних вибірок та (U-критерій Манна-Уїтні).

За методикою «Здатність до прогнозування» Л. Регуш виявлено низьку здатність прогностичної функції (82% респондентів). Це означає, що учні мають труднощі в прогнозуванні майбутнього, не вміють ставити цілі, планувати дії, які стають життєво необхідними для успішного самостійного життя. Лише 18% респондентів здатні передбачати майбутні події, вміють керувати власним часом, розподіляти, планувати, контролювати його, передбачати розвиток майбутніх подій.

Графічний профіль здатності до прогнозування старшокласників відображає їх конструктор проєкції в майбутнє, об'єктивне сприймання й осмислення власного життєвого шляху (методика «Здатність до прогнозування» Л. Регуш) (рис. 1).

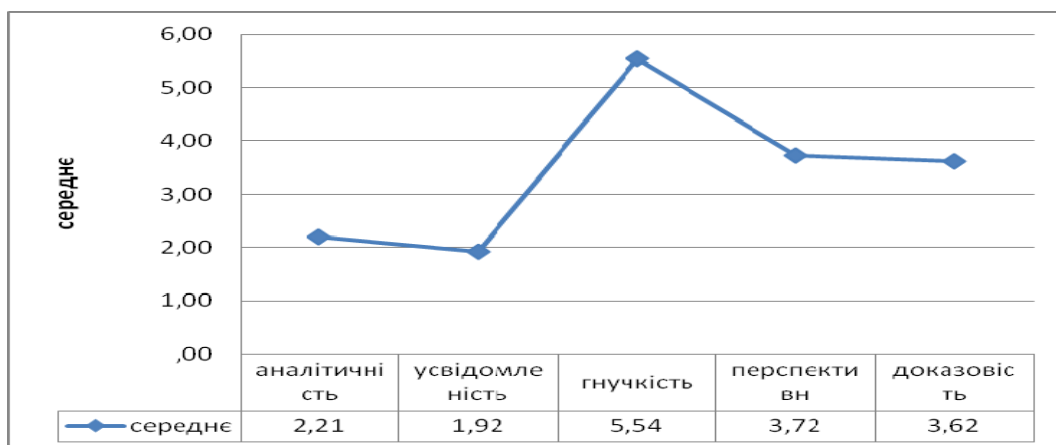

Рис. 1 Графік розподілу респондентів за середнім значенням за шкалами методики «Здатність до прогнозування»

Так, за шкалою *гнучкість* (середнє значення 5,54) старшокласники відображають систему гнучкості, транслюють можливість індивідуального підходу до людини, вміння знайти правильні способи вирішення завдань будь-якого рівня і в будь-яких сферах життя. Це означає, що в усіх старшокласників розвинені вміння до прогнозування та саморозвитку. Проте, *шкала усвідомленість* їх прогнозу (середнє значення 1,92) відображає не зовсім вдумливе ставлення до самоаналізу (*шкала аналітичності* (середнє значення 2,21) власного життя та не є надто критичним. Кількісна оцінка за *шкалою доказовість* (середнє значення 3,62) є підтвердженням того, що старшокласники уточнюють та реконструюють життєві плани та розбудовують життєві траєкторії, враховуючи попередні помилки та життєвий досвід з метою побудови нових життєвих пріоритетів та планів (*Шкала перспективності* середнє значення 3,72).

При застосуванні методики «Оцінка рівня життєвих домагань» (варіант 1 – складання власного проекту старшокласниками) виникли труднощі дефіцитарного характеру в опитуваних, оскільки учні затруднялись побудувати власні проекти, не маючи під рукою ніяких готових шаблонів.

На цьому етапі ми використали 2-й варіант методики (метод ранжування значущих життєвих домагань у кількості 23 позиції) й опрацювали її згідно критеріїв обрахунку. Однак, після проведеного порівняльного аналізу ми стикнулися зі значними відхиленнями у сценаріях «ХОЧУ ТА МОЖУ» у старшокласників в наступних життєвих домаганнях та їх неможливістю виокремлення життєвих домагань від бажань. Результати опитування представлено в (табл. 1).

Таблиця 1

Представленість життєвих домагань у свідомості старшокласників за методикою «Оцінка рівня життєвих домагань» Варіант 2

№	Життєві домагання	Загальний рейтинг (сер. зн.)	Загальний рейтинг міри наполегливості (сер. зн.)
1	2	3	4
1	Успіхи у навчанні	9,54	7,77
2	Улюблені високооплачувана робота	6,96	7,38
3	Кар'єра	6,85	8,12
4	Стабільний матеріальний достаток	8,77	8,50
5	Фінансова незалежність	8,00	8,12
6	Добра, надійна сім'я	6,23	5,96
7	Кохані люди	7,35	7,88
8	Народження, виховання дітей, хороша їх освіта	10,46	8,46
9	Турбота про батьків	8,58	8,04
10	Хороші друзі	8,27	6,50
11	Творчі захоплення	11,08	8,96
12	Авторитет, повага, довіра до оточуючих	11,31	7,96
13	Здоров'я і здоровий спосіб життя	8,35	8,46
14	Бажання мандрувати по світу	11,46	8,73
15	Заняття спортом, зокрема екстремальними	12,12	10,65
16	Добра вузівська освіта	10,58	8,62
17	Спромогтись досягти життєві цілі	10,23	9,62
18	Мати власний бізнес	10,88	9,46
19	Життя на Заході	10,38	8,35
20	Захист і любов до тварин і природи	10,58	7,73
21	Особистісне вдосконалення	10,62	9,96

Продовження табл. 1

1	2	3	4
22	Комфорт:	8,69	8,92
	• як результативність, успішність;	8,35	8,15
	• психологічний;	8,08	8,15
	• побутовий	8,08	8,15
23	Суспільна корисність	12,62	11,12

Очевидно, що старшокласники задають потенціальні вектори на власному життєвому шляху, які наближають її до досягнення бажаних цілей (навчання, робота, кар'єра, сім'я, спосіб життя). Так, за рівнем прояву від найвищого до найнижчого за значущістю життєві домагання розмістилися у такій послідовності: суспільна корисність (середнє значення 12,62); екстремальні домагання, заняття спортом (середнє значення 12,12); бажання пізнавати світ та мандрувати (середнє значення 11,46). Лише на 4-й позиції старшокласники ставлять значущі для себе домагання бути авторитетним, відчутти повагу та довіру до оточення (середнє значення 11,08). Наступний щабель займає бажання мати власний бізнес (середнє значення 10,88); особистісно розвиватися та самовдосконалюватися (середнє значення 10,62); здобути гарну вузівську освіту та захищати довкілля (середні значення за цими шкалами мають однаковий розподіл даних (10,58), ще нижче (або у більш віддаленій перспективі старшокласники спрямовують свої життєві плани на сімейні цінності, бажають створити щасливу родину, народити дітей та дати їх хорошу освіту (середнє значення 10,46) та жити на Заході (середнє значення 10,38). Успіхи у навчанні є нижчими за середніми значенням (середнє значення 9,54), ще менше переймаються учні в своїх планах психологічним, побутовим комфортом (середнє значення 8,69), турботою про батьків (середнє значення 8,58); хорошими друзями (середнє значення 8,27), фінансовою незалежністю (середнє значення 8,00). Пасуть задніх такі життєві домагання як кохані люди (7,35), побудова кар'єри (6,85) та надійна сім'я (середнє значення 6,23). Мабуть, що останні є більш віддаленою перспективою старшокласників та не попадають у їх систему ближніх векторів особистісного життєздійснення.

У холі подальшого аналізу співставлено характеристики представленості життєвих домагань у свідомості старшокласників через обидва рівні (**вектори**) їх активності у реалізації життєвих домагань за методикою «Оцінка рівня життєвих домагань» Т. Титаренко (рис. 2).

Рис. 2 Представленість життєвих домагань старшокласників на обох регулятивних рівнях

Примітка: позначення на рис. 2 (VAR00001..... VAR00026) відповідають шкалам методики

1. Успіхи у навчанні.
2. Улюблені високооплачувана робота.
3. Кар'єра.
4. Стабільний матеріальний достаток.
5. Фінансова незалежність.
6. Добра, надійна сім'я.
7. Кохані люди.
8. Народження, виховання дітей, хороша їх освіта.
9. Турбота про батьків.
10. Хороші друзі.
11. Творчі захоплення.
12. Авторитет, повага, довіра до оточуючих.
13. Здоров'я і здоровий спосіб життя.
14. Бажання мандрувати по світу.
15. Заняття спортом, зокрема, екстремальними.
16. Добра вузівська освіта.
17. Спромогтись досягти життєві цілі.
18. Мати власний бізнес.
19. Життя на Заході.
20. Захист і любов до тварин і природи.
21. Особистісне вдосконалення.
22. Комфорт: як результативність; успішність; психологічний; побутовий.
23. Суспільна корисність.

Роз'яснимо логіку: 1) *значущий рівень* відповідає бажаним життєвим домаганням (ранжування); 2) *рівень наполегливості* (регулятивний) на шляху досягнення певного життєвого домагання особистістю. За відповідними результатами побудуємо графічні профілі. Як очевидно з рисунку за рівнем прояву наполегливості на шляху досягнення певного життєвого домагання, старшокласники будуть докладати максимум зусиль, щоб бути суспільно корисними (середнє значення 11,12); приділяти увагу екстремальним домаганням, заняттям спортом (середнє значення 10,65), що співпадає і їх програмою значущості життєвих домагань методом ранжування.

Для оцінки потенційного рівня життєвих домагань старшокласників мають значення розбіжності з їх попереднім сценарієм: пріоритетом окреслено перспективу особистісно самовдосконалюватися (середнє значення 9,96), що говорить про самоактуалізацію особистості; бажання творчо розвиватися (середнє значення 8,96); бажання мандрувати по світу (середнє значення 8,73); завести друзів (середнє значення 6,50). Цікаво, що віддають перевагу побудови власних життєвих сценаріїв (середнє значення 5,96). Можливо, цей показник є таким саме через неможливість диференціації та відокремлення у свідомості життєвих домагань від бажань.

Наступним було завдання спробувати оцінити «потенціал майбутнього прогнозування» [30, с. 176] саме через корелюючи між собою рівні (*перспективний та регулятивний*) представленості життєвих домагань у свідомості старшокласників через виокремлення ймовірного статистичного конструкту.

У відповідності до цієї логіки, усвідомлені життєві домагання й стають рушійною силою життєствердження старшокласників та мають конкретний дійовий характер. Для виконання цього завдання нами застосовано статистичний інструмент Т – критерій для зв'язних вибірок [20]. Відповідні результати представлено в (табл. 2).

Таблиця 2

Представленість життєвих домагань у свідомості старшокласників за корелюючими шкалами методики «Оцінка рівня життєвих домагань» (статистичний фрагмент)

Корелюючі шкали Paired Samples Statistics		Корелюючі шкали Paired Samples Statistics	Середнє значення (Mean)	Рівень значущості Sig. (2-tailed)
1		2	3	4
Pair 11	Творчі захоплення	ранжування	11,08	0,050*
		наполегливість	8,96	

Продовження табл. 2

	1	2	3	4
Pair 12	Повага, довіра	ранжування	11,31	0,009**
		наполегливість	7,96	
Pair 14	Мандри	ранжування	11,46	0,014*
		наполегливість	8,73	
Pair 16	Добра вузівська освіта	ранжування	10,58	0,050*
		наполегливість	8,62	
Pair 20	Захист природи	ранжування	10,58	0,020*
		наполегливість	7,73	
Pair 23	Суспільна корисність	ранжування	12,62	0,044*
		наполегливість)	11,12	

Примітка:**Кореляція значуща на рівні 0.01; *Кореляція значуща на рівні 0.05

Як видно з представленої статистичного аналізу даних найбільш значущими для старшокласників виявилися наступні життєві домагання: творчі захоплення (середнє значення 11,08 проти 8,96; $p = 0,050$); авторитет повага, довіра до оточуючих (середнє значення 11,31 проти 7,96; $p = 0,009$); бажання мандрувати та подорожувати (середнє значення 11,46 проти 8,73; $p = 0,014$); добра вузівська освіта (середнє значення 10,58 проти 8,62; $p = 0,050$); захист довкілля (середнє значення 10,58 проти 7,73; $p = 0,014$); суспільна корисність (12,62 проти 11,12; $p = 0,044$).

Таким чином, визначено відповідні шкали методики на перспективному та регулятивному (потенційному/можливому) рівні значущості старшокласників корелюють між собою. Саме ці життєві домагання є конкретними та сформованими, а учні адекватно усвідомлюють відповідні конструкти через власні потреби та можливості їх задовольнити.

У такому ланцюжку вибудовується життєвий проєкт старшокласників. Важливим для старшокласників в їх життєвому плані є життєві домагання та відчуття суспільної корисливості, необхідності занять екстремальними домаганням, заняттям спортом зокрема. Також у їх життєвих сценаріях значну роль відіграють претензії на самовдосконалення, можливість мандрувати. Здобуття гарної вузівської освіти, повага та довіра до оточення, власний авторитет, захист довкілля, а також значне місце посідає психологічний та побутовий комфорт.

Цікавим виявився емпіричний факт стосовно улюбленої високооплачуваної роботи. Учні не вбачають у своїх сценаріях саме цей пріоритет, хоча це відіграє кочову роль для їх професійного майбутнього становлення, враховуючи вікові аспекти. Натомість, бажання побудувати

власний бізнес, жити на Заході є випереджальними програмами в побудові життєвих їх програм, та є свідченням впливу західних цінностей на свідомість старшокласників.

Для позначення векторизації життєвого шляху (вияву важливих векторів) в плануванні майбутнього та їх узгодженості між життєвими домаганнями та здатністю до прогнозування у старшокласників проаналізовано 2 профілі респондентів та проведено їх порівняльний аналіз за допомогою статистичного інструменту (U-критерій Манна-Уїтні).

Охарактеризуємо відповідні профілі: до 1 групи – 13 осіб увійшли учні, які проявляють глибоку дивергенцію між рівнями життєвих домагань (тобто не співпадають на актуальному та регулятивному рівнях) – умовно позначимо їх *дисгармонійним типом* особистості, тобто ті, в яких простежується асиметрія їх мотиваційних профілів. До цієї групи дисгармонійного типу професійного самовизначення варто зараховувати тих старшокласників, у яких простежується глибока дивергенція між рівнем домагань, при цьому вони межують на граничних рівнях, самооцінка неадекватна (суттєво завищена або ж занижена), рівень життєвих домагань нереалістичний або несформований взагалі. До 2 групи – 17 осіб (*гармонійного типу*) увійшли учні, у яких не простежується глибока дивергенція між рівнями життєвих домагань. Відповідні результати порівняльного аналізу представлено в (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз узгодженості між життєвими домаганнями та здатністю до прогнозування у різних профілях старшокласників за статистикою (U-критерій Манна-Уїтні)

Шкали	Група А дисгармонійний N=13	Група Б гармонійний N=17	Рівень значущості
Аналітичність	14,44	16,88	0,040*
Усвідомленість	15,09	16,04	0,112
Гнучкість	14,21	17,19	0,022*
Перспективність	14,18	17,23	0,026*
Доказовість	13,21	18,50	0,009**
Загальний прогноз	12,44	19,50	0,001**

Примітка:**Кореляція значуща на рівні 0.01; *Кореляція значуща на рівні 0.05

Аналіз результатів (табл. 3) між групами показав: встановлено значущі зв'язки на 1% рівні між життєвими домаганнями та шкалами методики «загальний прогноз» (19,50 > 12,44); «доказовість»

(18,50 > 13,21). Встановлено значущі зв'язки на 5% рівнях домаганнями та шкалами методики перспективність (17,23 > 14,18), гнучкість (17,19 > 14,41), аналітичність (16,88 > 14,44).

Отже, враховуючи попередній аналіз векторів життєвих домагань за корелюючими шкалами методики «Оцінка рівня життєвих домагань» (Т. Титаренко): творчі захоплення: повага, довіра; мандри; добра вузівська освіта; захист довкілля; суспільна корисність можемо заключити, що чим більша увага приділяється старшокласниками (гармонійного типу) творчим заняттям та планам здобути гарну вузівську освіту, тим краще розвинена в них здатність до прогнозування майбутніх подій, вміння керувати власним часом, розподіляти, планувати, контролювати його. В учнів дисгармонійного типу відповідні життєві програми слабкіше націлені на перспективи та потребують активнішого самоздійснення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного аналізу з'ясовано вектори розвитку життєвих домагань старшокласників: самооцінка, бажання чи потреби віднайти сенс, жити, діяти поза своїми звичайними межами, в ситуаціях вибору, невизначеності.

Результати емпіричного дослідження дозволили констатувати:

1) За методикою «Здатність до прогнозування» (Л. Регуш) у старшокласників виявлено низьку здатність прогностичної функції (82% респондентів). Графічний профіль здатності до прогнозування старшокласників відображає їх конструктор проекту в майбутнє, об'єктивне сприймання й осмислення власного життєвого шляху. Так, за шкалою гнучкість (середнє значення 5,54). Це означає, що більшість старшокласників гнучкі у власних прогнозах та вносять у власній життєві плани постійні корективи.

2) За методикою «Оцінка рівня життєвих домагань» (Т. Титаренко) встановлено, що найважливішими домінантами життєвих домагань старшокласників виявилися: суспільна корисність; екстремальні домагання; бажання пізнавати світ та мандрувати. Статистично значущими корелюючими між собою шкалами на 1% та 5% рівні стали: творчі захоплення; авторитет повага, довіра до оточуючих; бажання мандрувати; добра вузівська освіта; захист довкілля; суспільна корисність, а відповідні конструкти є найважливішими у їх життєвих сценаріях. Доведено, що саме ці життєві домагання є конкретними та сформованими у життєвому проекті старшокласників, а учні адекватно усвідомлюють відповідні конструкти через власні потреби та можливості їх задовольнити.

Сформовано групи учнів через критерій дивергенції між рівнями

узгодженості життєвих домагань. Порівняльний аналіз узгодженості між життєвими домаганнями та здатністю до прогнозування у цих групах старшокласників за статистикою (*U*-критерій Манна-Уїтні) показав значущі зв'язки на 1% рівні між життєвими домаганнями та шкалами методики «загальний прогноз» (19,50 > 12,44) та «доказовість» (18,50 > 13,21) та зв'язки на 5% рівні за шкалами методики перспективність (17,23 > 14,18), гнучкість (17,19 > 14,41) та аналітичність (16,88 > 14,44). Враховуючи попередній аналіз векторів життєвих домагань за корелюючи ми шкалами методики «Оцінка рівня життєвих домагань» (Т. Титаренко): творчі захоплення: повага, довіра; мандри; добра вузівська освіта; захист довкілля; суспільна корисність.

Доведено, що чим більша увага приділяється старшокласниками (гармонійного типу) творчим заняттям та планам здобути гарну вузівську освіту, тим краще розвинена в них здатність до прогнозування майбутніх подій, вміння керувати власним часом, розподіляти, планувати, контролювати його. В учнів дисгармонійного типу відповідні програми слабкіше націлені на перспективи та потребують активнішого самоздійснення. Таким чином, життєві домагання векторизують моделі проектування майбутнього в юнацькому віці саме через прогностичні навички.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому перспективою нашої роботи можна окреслити розробку модулів програми оптимізації життєвих домагань старшокласників, а також дослідження інших чинників, зокрема ролі авторського вибору, що визначають програму життєздійснення учнів юнацького віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] С. І. Бабатіна, «Особливості формування життєвої стратегії в юнацькому віці: теоретичний аналіз питання», *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: Психологічні науки*, т. 1, вип. 2, с. 120–126, 2015.
- [2] М. Ф. Бабій, Р. В. Приймачук, «Взаємодія між рівнем домагань та смисложиттєвими орієнтаціями в юнацькому віці», *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації*, № 1, с. 198–201, 2010.
- [3] М. О. Гріньова, «Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку», дис. д-ра наук. Київ, 2018.
- [4] О. В. Зазимко, «Психологічні можливості самопроекування особистості в юнацькому віці», *Актуальні проблеми психології*, т. 2, вип. 8, с. 83–97, 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/olGLqO> Дата звернення: Жовт. 15, 2022.

- [5] Л. А. Лепіхова, «Механізми життєвих домагань у системі цілеутворення особистості», *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, вип. 10(13), с. 105–116, 2005.
- [6] Л. А. Лепіхова, «Соціально-психологічні складові цілеспрямованої системи особистості шкільної молоді», в *Життєві домагання особистості*, Т. М. Титаренко, Ред. Київ, Україна: Педагогічна думка, 2007, с. 171–172.
- [7] *Наративні практики самопроекування* / Н. В. Чепелєва, О. В. Зазимко, О. М. Шиловська, Н. В. Чепелєвої, Ред. Київ, Україна: Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019.
- [8] Н. О. Татенко, «Життєвий успіх як результат життєвих домагань особистості. Екзистенційна парадигма», в *Життєві домагання особистості*, Т. М. Титаренко, Ред. Київ, Україна: Педагогічна думка, 2007, с. 108–121.
- [9] Н. О. Татенко, «Трансцендентна трансформація особистості як шлях до втілення власного потенціалу», в *Життєві домагання особистості*, Т. М. Титаренко, Ред. Київ, Україна: Педагогічна думка, 2007, с. 122–135.
- [10] Т. М. Титаренко, «Чого чекаю від життя (психологічний зміст поняття "життєві домагання")», *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, вип. 8(11), с. 3–13, 2004.
- [11] Т. М. Титаренко, «Особливості функціонування життєвих домагань як способу самоздійснення особистості», *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, вип. 10(13), с. 3–14, 2005.
- [12] Т. М. Титаренко, «Наративні практики організації особистісного майбутнього», *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, вип. 22(25), с. 11–18, 2009.
- [13] Т. М. Титаренко, «Життєві завдання особистості як соціально-психологічний чинник моделювання майбутнього», *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, вип. 16(19), с. 304–311, 2007.
- [14] Т. М. Титаренко, *Життєві домагання особистості*. Київ, Україна: Педагогічна думка, 2007.
- [15] Н. М. Токарева, «Розвиток рефлексивного мислення як передумова особистісного становлення підлітка», *Актуальні проблеми психології*, вип. 15, с. 291–299, 2012.
- [16] Ю. М. Швалб, «Психологічні моделі соціалізації особистості», *Актуальні проблеми психології*, т. 7, вип. 38, с. 503–517, 2015. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/uS51sa> Дата звернення: Жовт. 15, 2022.
- [17] А. О. Широких, «Самопізнання як передумова ефективності життєвого проектування юнаків», *Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. праць Рівненського держ. гуманітарного ун-ту*, вип. 11, с. 183–188, 2018.

- [18] Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості / Т. М. Титаренко, О. Г. Злобіна, Л. А. Лепіхова та ін.; Т. М. Титаренко, Ред. Кіровоград, Україна: Імекс-ЛТД, 2012.
- [19] A. Gilinsky, «Relative self-estimate and the level of aspiration», *Journal of Experimental Psychology*, vol. 39, № 2, pp. 256–259, 1949.

THEORETICAL AND EMPIRICAL STUDY OF THE FUTURE PROJECTING MODEL THROUGH THE VECTORISATION OF LIFE ASPIRATIONS IN ADOLESCENCE

Oksana Davydova,

Candidate of Psychological Sciences,
lecturer at the department of psychology, pedagogy and philosophy
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University.
Kremenchuk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-3553-7118>
71kseniya@gmail.com

Abstract. This article highlights the concept of future projecting in adolescence. A working definition of the concept of "design" is formulated, which synthesizes the vectors of life aspirations in constructing a model of the future by personality through prognostic skills. It is theoretically analyzed that life aspirations involve awareness of one's own life, its direction, quality, and creation of the desired future in its unpredictability. The concept of life aspirations reflects the structure of personal values, attitudes, and performance indicators in the activity and communication sphere. The matter is that the individual's life aspirations certainly meet the need to actively influence the course of their development, to diversify, organize and improve their lives and they are a specific mechanism of life anticipatory regulation, providing adaptation in advance. It is determined that life aspirations are a vector of personality projection. Theoretical researches have shown that the adolescence period is the most favourable for the development of life aspirations as a component of a purposeful personality system and has certain risks, and the development of the personality of adolescence is associated with the construction of the future, including the determinants of vital aspirations, certain strategies related to the life choice of the future life, correlate with professional self-determination. It is about changing the vector of the most important life orientations of modern youth such as "not to life success, but life well-being". The results of an empirical study of the problem of designing the future through the vector of life aspirations in adolescence are analyzed. Attempts have been made to empirically assess the "potential of future

forecasting" through the levels (prospective and regulatory) of representation of life aspirations in the minds of high school students by the correlating scales of T. Titarenko's methodology and to establish vector fields of life aspirations of high school students. It is empirically found that the most important determinants of life aspirations of high school students in the life projects of their future are: social utility, extreme aspirations, and desire to explore the world and travel. In order to indicate the vectorization of the life path (the appearance of important vectors) in planning the future and their consistency between life pursuits and the ability to predict among high school students, 2 profiles of respondents were analyzed and their comparative analysis was carried out using a statistical tool Mann-Whitney U-test).

Keywords: design; forecasting; life aspirations; development vectors; adolescence.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] S. I. Babatina, «Osoblyvosti formuvannia zhyttievoi stratehii v yunatskomu vitsi: teoretychnyi analiz pytannia», Naukovyi visnyk Khersonskoho derzh. un-tu. Seriya: Psykholohichni nauky, t. 1, vyp. 2, s. 120–126, 2015.
- [2] M. F. Babii, R. V. Pryimachuk, «Vzaiemodiia mizh rivnem domahan ta smyslozhyttievymy oriientsiiamy v yunatskomu vitsi», Osvita rehionu. Politolohiia, psykholohiia, komunikatsii, № 1, s. 198–201, 2010.
- [3] M. O. Hrinova, «Psykhologhiia proektuvannia zhyttievoho shliakhu osobystistiu yunatskoho viku», dys. d-ra nauk. Kyiv, 2018.
- [4] O. V. Zazymko, «Psykhologhichni mozhlyvosti samoproektuvannia osobystosti v yunatskomu vitsi», Aktualni problemy psykholohii, t. 2, vyp. 8, s. 83–97, 2014. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/olGLqO> Data zvernennia: Zhovt. 15, 2022.
- [5] L. A. Liepikhova, «Mekhanizmy zhyttievykh domahan u systemi tsileutvorennia osobystosti», Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, vyp. 10(13), s. 105–116, 2005.
- [6] L. A. Liepikhova, «Sotsialno-psykhologhichni skladovi tsilespriamovanoi systemy osobystosti shkilnoi molodi», v Zhyttievi domahannia osobystosti, T. M. Tytarenko, Red. Kyiv, Ukraina: Pedahohichna dumka, 2007, s. 171–172.
- [7] Naratyvni praktyky samoproektuvannia / N. V. Chepelieva, O. V. Zazymko, O. M. Shylovska, N. V. Chepelievoi, Red. Kyiv, Ukraina: In-t psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2019.
- [8] N. O. Tatenko, «Zhyttievi uspikh yak rezultat zhyttievykh domahan osobystosti. Ekzystentsiina paradyhma», v Zhyttievi domahannia

- особистости, Т. М. Тютаренко, Red. Kyiv, Ukraina: Pedahohichna dumka, 2007, s. 108–121.
- [9] N. O. Tatenko, «Transtsendentna transformatsiia osobystosti yak shliakh do vtillennia vlasnoho potentsialu», v Zhyttievi domahannia osobystosti, Т. М. Тютаренко, Red. Kyiv, Ukraina: Pedahohichna dumka, 2007, s. 122–135.
- [10] Т. М. Тютаренко, «Choho chekaiu vid zhyttia (psykholohichniy zmist poniattia "zhyttievi domahannia")», Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, vyp. 8(11), s. 3–13, 2004.
- [11] Т. М. Тютаренко, «Osoblyvosti funktsionuvannia zhyttievykh domahan yak sposobu samozdiisnennia osobystosti», Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, vyp. 10(13), s. 3–14, 2005.
- [12] Т. М. Тютаренко, «Naratyvni praktyky orhanizatsii osobystisnoho maibutnoho», Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, vyp. 22(25), s. 11–18, 2009.
- [13] Т. М. Тютаренко, «Zhyttievi zavdannia osobystosti yak sotsialno-psykholohichniy chynnyk modeliuvannia maibutnoho», Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, vyp. 16(19), s. 304–311, 2007.
- [14] Т. М. Тютаренко, Zhyttievi domahannia osobystosti. Kyiv, Ukraina: Pedahohichna dumka, 2007.
- [15] N. M. Tokareva, «Rozvytok refleksyvnoho myslennia yak peredumova osobystisnoho stanovlennia pidlitka», Aktualni problemy psykholohii, vyp. 15, s. 291–299, 2012.
- [16] Yu. M. Shvalb, «Psykholohichni modeli sotsializatsii osobystosti», Aktualni problemy psykholohii, t. 7, vyp. 38. s. 503–517, 2015. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/uS51sa> Data zvernennia: Zhovt. 15, 2022.
- [17] A. O. Shyrokykh, «Samopiznannia yak peredumova efektyvnosti zhyttievoho proiektuvannia yunakiv», Psykholohiia: realnist i perspektyvy: zb. nauk. prats Rivnenskoho derzh. humanitarnoho un-tu, vyp. 11, s. 183–188, 2018.
- [18] Yak buduvaty vlasne maibutnie: zhyttievi zavdannia osobystosti / Т. М. Тютаренко, О. Н. Злобина, Л. А. Лепикхова та ін.; Т. М. Тютаренко, Red. Kirovohrad, Ukraina: Imeks-LTD, 2012.
- [19] A. Gilinsky, «Relative self-estimate and the level of aspiration», Journal of Experimental Psychology, vol. 39, № 2, pp. 256–259, 1949.

*Стаття надійшла до редакції
21 жовтня 2022 року*